

- **Francesc Foguet i Boreu: *El Teatro Catalán. En el exilio republicano de 1939*. Sevilla: Editorial Renacimiento, 2016. 203 pàgs. ISBN 978-84-16685-64-6.**

L'obra que ressenyem és el vuitè dels catorze volums que componen la sèrie *Escena y literatura dramàtica en el exilio republicano de 1939*, dirigida per Manuel Aznar i Soler. Al pròleg el director de la col·lecció hi ressalta la necessitat, encara, de rescatar del silenci i de l'oblit una àmplia part de la literatura dramàtica de l'exili republicà de 1939. Fidel al principi de recuperació del patrimoni intel·lectual que constitueix la literatura dramàtica de l'èxode, l'obra de Francesc Foguet i Boreu aconsegueix recollir la impressionant activitat cultural portada a terme en els països d'acollida dels exiliats a través dels casals i centres catalans. L'obra s'emmarca dins d'un projecte col·lectiu encapçalat per Aznar i Soler per abordar finalment el tema de forma global i estudiar el teatre espanyol escrit i estrenat per l'exili republicà de 1939 des d'una doble perspectiva: l'escènica i la literària. Primer de tot, centrant-se en la recepció crítica de textos teatrals i també les seves representacions, integrant-hi totes les parts del sistema: els autors, actrius i actors, companyies i grups teatrals, crítics i assagistes, directors, escenògrafs i músics. En segon lloc, estudiant els textos dramaturgics produïts, establint connexions entre l'obra dels autors exiliats, la tradició dramàtica i el context, tant del propi teatre espanyol exiliat com de l'escena i literatura

dramàtica del país d'acollida. Es parteix de la base, doncs, que les estrenes i representacions formen també part de la història escènica dels països d'acollida quan Barcelona i Madrid deixen de ser la capital escènica del millor teatre de l'Estat espanyol i són substituïdes principalment per Buenos Aires i Mèxic, però també per altres ciutats que acullen una part substancial de la diàspora republicana, com La Habana, Montevideo o Santiago de Xile.

Partint de la poca atenció que ha rebut el teatre català de l'exili, Francesc Foguet es proposa sense cap pretensió d'exhaustivitat oferir un primer apropament al tema per confeccionar un mapa del teatre català de l'exili que serveixi de punt de partida per a una investigació més pregona. La reconstrucció de l'activitat escènica de l'exili teatral català i dels seus protagonistes principals i secundaris continua essent una assignatura pendent –i cada vegada més urgent– de la investigació teatral. L'objectiu central de l'estudi de Foguet és copsar l'activitat teatral realitzada a l'exili català tant a Europa com a Amèrica, analitzar els repertoris de l'escena teatral de la diàspora, els autors més representatius i les obres fruit de l'exili: “Sin que ello suponga obviar las derivaciones políticas que tenía el teatro en la cultura del éxodo ni olvidar la ayuda e incluso la participación activa de otros profesionales de la escena en el teatro de exilio catalán.” (21) És a dir, sense deixar a banda el conglomerat de professionals del teatre que contribueixen al desenvolupament de l'escena teatral. L'obra retroba personatges desconeguts o oblidats en el panorama escènic i dramàtic de l'exili com el del dramaturg Eduard Borràs, l'actriu Assumpció Casals i Rovira i el crític Manel Valdepers i Jaquetot. Subratlla llacunes de coneixement, ens planteja interrogants, ofereix valuosos comentaris a les notes a peu de pàgina i una acurada selecció bibliogràfica.

El treball de Foguet respon l'interrogant de com va repercutir l'exili en la continuïtat de la tradició escènica catalana, donada la incomunicació amb el públic natural i la manca d'infraestructures. L'autor ens fa prendre consciència de les dificultats que s'afegiren al teatre català de l'exili pel fet de ser en una llengua minoritzada, així com també la manera incompleta com s'ha produït la recuperació del passat republicà a l'exili. Quan la llengua i la cultura catalanes estaven prohibides en el territori natural, el teatre de l'exili esdevé forma de sociabilitat i catalanisme. Els refugiats s'arreglaren entorn una tradició escènica pròpia –més enllà de les diferències polítiques o ideològiques que poguessin atomitzar la societat exiliada. Foguet aborda la recepció que la cultura de Verdager, Guimerà i Maragall obtingué en el desterrament. Recupera el concepte de «genocidi cultural» perpetuat per la dictadura franquista contra les manifestacions culturals catalanes pel seu

substrat catalanista. Afirmar que “[e]l teatro catalán estuvo desterrado y, al mismo tiempo, prohibido y silenciado, al menos hasta 1946, y fuertemente censurado hasta un poco más allá del fin biológico de la dictadura franquista” (26), i també precisa que el retorn als escenaris i als espectadors naturals no aconsegueix en tots els casos salvar el teatre de l'exili del drama del des-temps i l'experiència del des-trobament entre el teatre exiliat i el públic del país d'origen.

Estructurada en sis capítols, l'obra es vertebra en tres eixos temàtics: context, nuclis del teatre d'exili i textos dramàtics. El dos primers capítols tenen una finalitat contextualitzadora i dibuixen l'odissea de les persones vinculades directa o indirectament a l'escena catalana al voltant de 1939. El capítol inicial “Europa 1939” serveix de punt de partida del mapa que Foguet va traçant per visualitzar com es va configurant l'activitat dramàtica, els grups de treball, les seves connexions amb el teixit cultural i l'entramat institucional amb vocació de continuïtat cultural a la diàspora. Mitjançant diversos tipus de testimoniatges —com el fotoperiòdic d'Agustí Centelles o l'autobiogràfic de Dolors Gener— ens il·lustra com es duu a terme la represa de l'activitat teatral entre filferros tant des dels camps de concentració francesos (Argelers, Agde, Bram) com en els camps de concentració nazi (Ravensbrück, Buchenwald, Mauthausen). Foguet explica les motivacions de produir teatre català a la diàspora perquè el lector d'avui pugui comprendre el sentit de les arts escèniques en català al desterrament i l'esforç que representa fer front a tots els entrebancs. Defineix el teatre d'exili com a una “concreción del espíritu de supervivencia, salvaguardar y expresar la identidad cultural republicana que diera continuidad a los esfuerzos realizados en materia de educación y cultura durante la República.” (30) Amb tot, als camps de deportats, el teatre servia per aixecar la moral i assegurar la humanitat essencial dels refugiats. Dins del mateix capítol ens explica com es formen els primers nuclis del teatre de l'exili i ens fa conèixer l'activitat del grup de la Residencia de Tolosa, la Résidence des Intellectuels Catalans de Montpellier o el grup de Boissy-la-Rivière, instal·lat després a Isle-Adam.

La segona part de l'obra, integrada pels capítols 3–5, centra l'interès en els tres grans espais geogràfics de l'exili teatral català: Tolosa, Buenos Aires i Mèxic D.F., que l'autor desglossa a partir de les particularitats (grups de teatre, personatges, connexions) i estructura el seu desenvolupament en tres etapes cronològiques: anys quaranta, cinquanta i seixanta. Per bé que Foguet centra la seva anàlisi en la descripció de l'activitat que es duu a terme en aquests tres nuclis geogràfics, a l'annex completa la descripció

amb un incís sobre l'activitat teatral produïda en deu ciutats més, principalment d'Amèrica. En aquesta part l'autor destaca el vincle que el teatre de l'exili manté amb el passat. L'evidència està en el repertori dels clàssics de la literatura dramàtica catalana del segle XIX i principis del XX, programat entre el 1940 i 1970; però també en la celebració de figures del modernisme com Santiago Rusiñol i Ignasi Iglesias i el reconeixement de contemporanis com Adrià Gual per la incorporació de Henrik Ibsen o Maurice Maeterlinck a l'escena catalana. Pel que fa a la crítica teatral de l'exili, la figura d'Àngel Guimerà hi fou la més venerada, considerat el màxim precursor, possiblement per la identificació ideològica amb els seus postulats sobre la unitat nacional. Destaca l'escassetat de relectures i reinterpretacions fetes des de les publicacions d'exili sobre la tradició del segle XIX. En relació a les principals aportacions dels escriptors de l'exili a la literatura dramàtica catalana, Foguet ens remet a la nòmina de dramaturgs establerta per Manuel Valldeperes, periodista teatral exiliat a la República Dominicana, en què s'enumeren els autors en actiu de més prestigi del moment: Ramon Vinyes, Carme Montoro, Josep Millàs-Raurell, Ambrosi Carrión, Josep M. de Sagarra i Carles Sodevila. Domènec Guansé, un dels crítics teatrals més autoritzats dels anys trenta, és una de les principals fonts de Foguet. N'esmenta, per exemple, la conferència retrospectiva al Centre Català de Santiago de Xile el 1940, on el crític tractava l'evolució del teatre català des de Guimerà a Sagarra.

La tercera part de la seva anàlisi (capítol 6) està dedicada a desglossar el desenvolupament de l'activitat dramàtica dels escriptors exiliats i establir-ne els motius que els porten a escriure teatre en unes condicions tan adverses per l'art dramàtic. Ho fa amb un ampli dispositiu de categories com són «evasió», «limbe» o «resistencialisme»; esmenta els trets característics que li serveixen per delimitar la dramàtica d'exili republicà:

la escritura de estos textos debe ser obra de un autor exiliado en 1939 y, sin que sea una conditio sine qua non, el tema de que trate debe reflejar, de modo directo o indirecto, esa experiencia de índole tanto individual como colectiva. En este aspecto, cabe señalar que la experiencia del exilio y las problemáticas que derivan de ella pueden ser abordadas in absentia, como huida terapéutica o incluso lúdica de la barbarie, ya que la condición del desterrado es como una segunda piel o una sombra indeleble de la que no hay manera de escapar. Sin dejar de lado las obras teatrales escritas en el destierro, nos interesa subrayar, sobre todo, aquellas que mayor se aproximan, de modo explícito o implícito, directa o tangencialmente, a la experiencia traumática, un desmoronamiento vital y moral que tiene una ineludible doble dimensión; la historicocolectiva y la personal. (134)

L'ampli llistat d'escriptors de la diàspora republicana que Foguet configura a partir d'aquí en forma "la factible dramaturgia del exilio republicano" inclou autors de dilatada trajectòria dramàtica com Lluís Capdevila, Ambrosi Carrión o Ramon Vinyes; el cas d'escriptors que des de l'exili fan un incís al gènere del teatre com és el cas dels poetes Josep Carner, Agustí Bartra i Ferran Canyameres, però també Mercè Rodoreda i Odó Hurtado; i escriptors en què l'exili fou un revulsiu per a iniciar el conreu del teatre com Roc Boronat o Josep Roure-Torrent. L'autor recull en una pinzellada –ampliable amb les referències bibliogràfiques que ens insereix a les notes a peu de pàgina– la trajectòria significativa d'aquests dramaturgs que a l'exili es trobaren en un cul de sac, perquè la vida teatral de la ciutat que els acollí era inexistent o la comunitat catalana que hi residia era molt petita o no tenia la dimensió de Mèxic o Buenos Aires. En destaca la diversitat de temàtiques, estils i tendències, per bé que remarca amb sorpresa que hi manqui l'obra reeixida sobre l'experiència dels camps de concentració, que en novel·lística s'ha tractat intensament. Foguet també explica els mecanismes per incentivar la producció de textos dramàtics en català al llarg de les diferents etapes de l'exili, com fou el cas del premi *Ignasi Iglesias* convocat des de 1948 en el marc dels Jocs Florals de Llengua Catalana o el premi *Guimerà* (1951–1958). Si Guansé reconeixia el 1951 que el públic natural dels escriptors desterrats era aparentment el de l'èxode, però que en realitat tenien com a horitzó d'expectatives els lectors de l'interior, Foguet insereix una nova perspectiva quan explica amb precisió el moment de transició en què l'escriptura en català de l'exili –entesa com a testimoni i reafirmant de l'existència col·lectiva– és sobrevinguda per l'activitat cultural produïda a l'interior de Catalunya de manera que el fet d'escriure català des de l'exili es converteix en opció personal i certament invisible. Aquest és un moment devastador per als textos dramàtics que es produeixen a l'exili, atès que encara reduirà més les possibilitats que tindran de publicar-se i accedir als escenaris. L'exemple citat de l'exiliat a Tolosa Lluís Capdevila –que confessa tenir molta obra teatral inèdita– és transportable a molts d'altres casos. El resultat és el fet que avui en dia molts textos d'exili s'hagin perdut o siguin impossibles d'aconseguir perquè en el millor dels casos estan en arxius particulars de difícil accés.

A partir de la seva anàlisi Foguet arriba a la conclusió que l'escena teatral de l'èxode català –molt activa en més de tres dècades a ciutats europees i americanes– no és proporcional o no està plenament connectada amb la configuració d'una dramaturgia de l'exili republicà. Mentre els repertoris teatrals tenien com a punt de mira el passat i la recuperació escènica de

l'interior, en termes generals, la literatura dramàtica produïda pels dramaturgs desterrats, més que ser un reflex del procés històric i la vivència del desterrament,

parecía contentarse con un simulacro de normalidad que enlazara la tradición de preguerra con el momento presente. Sin solución ni continuidad. Esta opción, tan legítima como cualquier otra y en el fondo también marcada por la situación del exilio, quizá era un reactivo más para el momento del regreso. (156)

No obstant, el teatre republicà de l'exili de 1939 aconseguí —gràcies a l'esforç, tenacitat i constància de les companyies d'aficionats— apaivagar les conseqüències de la ruptura obligada del procés de recuperació politico-cultural iniciat amb l'adveniment de la República. Els grans trets d'aquest fenomen activista es poden resumir primer amb el paper de suplència donades les condicions adverses i la prohibició de representar teatre català a l'interior del país, i segon amb la mimetització de la programació de l'interior pels col·lectius de l'exili, però sense deixar de programar un repertori nostàlgic d'autors clàssics de tradició modernista o del període d'entreguerres. Ara bé, la reduïda atenció que reberen als escenaris les obres escrites a l'exili i que reflecteixen —encara que sigui indirectament— el tema de la diàspora republicana posa en relleu que la reflexió sobre l'exili i la seva posada en escena quedava (i encara queda) posposada, donada la poca atenció que la dramaturgia d'exili ha rebut en les cartelleres i per descomptat en la confecció de la història de la literatura catalana del segle XX. És simptomàtic el fet que Foguet afirmi “con todas las prevenciones del mundo”(158) que es pot parlar d'una dramaturgia de l'exili republicà. Recalca que es tracta d'un corpus reduït d'autors que van des de noms de teatre actius del teatre abans de 1939 i incursions teatrals d'autors procedents d'altres gèneres, passant per debutants vinculats als casals respectius, que no es poden encara valorar perquè els seus textos romanen desapareguts. L'autor conclou que la dramaturgia de l'èxode català no ha estat integrada en el marc global de l'escena catalana contemporània, com tampoc ha passat en el cas del teatre espanyol d'exili dins el marc estatal. També és alarmant el fet que en l'àmbit de la investigació i la crítica el teatre català de l'exili continuï essent una assignatura pendent. No hi ha edicions dels textos a excepció d'algun autor popularitzat; peces reeixides artísticament a penes s'han representat o encara resten inèdites. Desconeixement i oblit. La recuperació el patrimoni dramàtic: “constituye una muestra más del esfuerzo por la continuidad de una lengua y una cultura que la dictadura franquista intento aniquilar para siempre en su territorio natural.” (160). En

aquesta obra Francesc Foguet recull de manera succinta per al lector en castellà la història de l'escena i la literatura dramàtica de l'exili republicà de 1939, sense la qual no pot donar-se per completa la història de l'escena i de la literatura dramàtica catalana del segle XX. ■

- Imma Martí Esteve, Ruhr-Universität Bochum, Romanisches Seminar, Gebäude GB 7, Universitätsstraße 150, D-44780 Bochum, <imma.marti@rub.de>.